

A. ROSINAS

LATVIŲ DAUGISKAITOS KILMININKAS (*t*)-*ūs*

Latvių senuosiuose raštuose vartojamas daugiskaitos kilmininkas su galūne *-ūs*, kurią turi ir įvardžiai, ir vardažodžiai¹. Dabartinėse augšzemniekų šnektose šią galūnę turi tik gimininiai (pirmiausia – parodomieji) įvardžiai ir įvardžiuotiniai būdvardžiai², plg.: *tūs* ‘tų’ ir *lobūs* ‘gerųjų’ (Pilda, Krāslava), *tūs* ‘tų’ ir *lobūs* ‘gerųjų’ (Skaista) ir t.t.

Dėl šios galūnės kilmės iškeltos kelios hipotezės³. Iš jų išsiskiria dvi: 1) *-ūs* (< **-uos*) laikoma sena dviskaitos galūne; 2) *-ūs* galėjusi atsirasti greta **(t)-eisōn* pagal asmeninių įvardžių daugiskaitos kilmininko **nōs*, **uōs* modelį. Abi šios hipotezės yra abejotinos. Pirma, dviskaitos kilmininko su **-uos* neturi tos baltų tarmės, kur dviskaitos formos ir dabar tebevartojamos⁴. Antra, pirmoji hipotezė nepaiškina to, kodėl galūnės *-ūs* neturi daiktavardžiai. Trečia, asmeninių įvardžių daugiskaitos kilmininko **nōs*, **uōs* įtaka vardažodžiams mažiausiai galima (greičiau priešingai). Taigi (*t*)-*ūs* laikyti dviskaitos kilmininku ar senu asmeninių įvardžių analogijos dariniu vargu ar galima.

Todėl visiškai galima prielaida, kad ši galūnė yra inovacija, radusis po to, kai tarmėje įvyko žymių prozodinių pakitimų. Reikia manyti, kad, kol tarmėje tebebuvo trijų priegaidžių sistema, gimininių įvardžių paradigmoje nebuvo didesnio linksnių sinkretizmo (plg. bendrinės kalbos vns. gal. *tò* ‘tą’, vns. įn. *tō* ‘tuo, ta’ ir dgs. kilm. *tò* ‘tų’). Po to, kai augšzemniekų tarmėje susiformavo dviejų priegaidžių (krintančiosios ir laužtinės arba krintančiosios ir kylančiosios) sistema, čia turėjo sutapti vienaskaitos galininkas ir įnagininkas ir daugiskaitos kilmininkas (plg.: vns. gal. *tù* ‘tą’, vns. įn. *tù* ‘tuo, ta’ ir dgs. kilm. *tù* ‘tų’ Zasa ir kt.). Anksčiau čia turėjo sutapti atitinkami daiktavardžių linksniai, plg. *kūku* ‘medį, medžiu, medžių’. Dėl to išnyko tų linksnių skaičiaus opozicija, kurią reikėjo sustiprinti. Vienas iš opozicijos stiprinimo būdų yra galūnės lipdymas prie kurio sinkretinio linksnio. Kalbamuoju atveju kai kuriose šnektose prie senojo gimininių (pirmiausia – parodomųjų) įvardžių ir įvardžiuotinių būdvardžių daugiskaitos kilmininko galėjo būti prilipdyta *-s* iš vienaskaitos kilmininko (kilmininko charakteristika)⁵. To *-s* prilipdymas prie įvar-

¹ Žr. J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika (toliau LVG). Rīgā, 1951, p. 454–455.

² Senuosiuose raštuose daugiskaitos kilmininko *-us* daiktavardžiams gali būti pridėta dėl vertėjų neapdairumo, žr. J. Endzelīns. LVG, p. 454.

³ Žr. J. Endzelīns. LVG, p. 455–456; J. Endzelīns. Sīkumi. – FBR, 1934, s. XIV, p. 55 (ir literatūrą).

⁴ Manoma, kad baltų kalbos neturėjo specifinės dviskaitos kilmininko formos, žr. J. Kazlauskas. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968, p. 127.

⁵ Plg. žemaičių dviskaitos kilmininką *dviñ-s laukuñ-s* ir *dviñ-s dienĩñ-s*, žr. J. Kazlauskas. Min. veik., p. 128; Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija. V. 1966, p. 206.

džių ir įvardžiuotinių būdvardžių daugiskaitos kilmininko smarkiai sustiprino ir įvardžių (resp. įvardžiuotinių būdvardžių), ir daiktavardžių skaičiaus opoziciją; galūnė *-ūs* tapo daugiskaitos rodikliu⁶.

Nors įvardžių (ir įvardžiuotinių būdvardžių) daugiskaitos kilmininkas dabar ir sutampa su galininku (ir daiktavardžių daugiskaitos kilmininkas sutampa su vienas-kaitos galininku ir įnagininku), bet įvardžių daugiskaitos kilmininką nuo galininko skiria daiktavardžio galūnė (kilm. *-u*, gal. *-us*), o daiktavardžio daugiskaitos kilmi-ninką nuo vienaskaitos galininko ir įnagininko – įvardžių (arba įvardžiuotinių būdvardžių) daugiskaitos kilmininkas, plg. Pildos šnektos *tis kùks* ‘tas medis’ pa-radigmą:

Vienaskaita	Daugiskaita
V. <i>tis kùks</i>	<i>tì kùki</i>
K. <i>tùo kùka</i>	<i>tùs kùku</i>
N. <i>tam kùkam</i>	<i>tìm kùkim</i>
G. <i>tù kùku</i>	<i>tùs kùkus</i>
Įn. <i>tù kùku</i>	<i>tìm kùkim</i>
Vt. <i>tamâ kùkâ</i>	<i>tamûs kùkûs</i>

Kai kuriose šnektose dabar priegaide skiriamas vienaskaitos galininkas ir įnagi-ninkas (plg. gal. *tù* ir įn. *tũ* Lubāna, gal. *tù* ir įn. *tú* Preiļi, Varakļāni ir kt.). Toks skyrimas irgi yra naujas reiškiny. Anksčiau vietoj *(t)-û* ar *(t)-ũ* čia turėjo būti **(t)-ù*. J. Endzelynas⁷ mano, kad laužtinė formos priegaidė leidžianti rekonstruoti vienaskaitos įnagininką **(t)-uôm*, plg. lie. *tuomì*. Tai, kad įnagininko forma čia tu-ri laužtinę priegaidę, dar nėra argumentas, jog *(t)-û* galima kildinti iš **(t)-uôm*. Juk tose šnektose yra ir kitų linksnių su laužtine priegaide⁸ vietoj laukiamos krin-tančiosios: vietoj kilmininko **jùo* ‘jo’, **jùs* ‘jū’, galininko **jùs* ‘juos’ yra *jùo*, *jùs*, *jùs* (Varakļāni), greta vienaskaitos kilmininko *jòa* ‘jo’ yra daugiskaitos kilminin-kas *jùs* ir galininkas *jùs* (Barkava). Todėl į vienaskaitos galininko ir įnagininko priegaidžių skirtumą šiose šnektose reikėtų žiūrėti kaip į naują specifinį priegai-džių metatonijos reiškinį, būtiną vienaskaitos galininko ir įnagininko opozicijai sustiprinti.

РОДИТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ МН. Ч. *(t)-ūs* В ЛАТЫШСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье выдвигается гипотеза, что форма указательных местоимений *(t)-ūs* (мн. ч. род. п.), употребляемая в говорах верхнелатышского диалекта, является инновацией. Дан-ная форма в диалекте могла образоваться после перехода трехчленной системы интонаций в двучленную. В результате этого в парадигме указательных местоимений ослабели оппо-зиции числа и падежа. Для усиления оппозиции числа к форме мн. ч. род. п. *tu*, которая совпала с формами вин. и твор. п. ед. ч., был добавлен конечный *-s* из формы род. п. ед. ч.

⁶ Vyr. g. parodomųjų įvardžių daugiskaitos paradigma nebeturi nė vieno sinkretinio linksnio su vienaskaita, sumažėjo jų ir mot. g. paradigmoje.

⁷ Žr. J. Endzelīns. Sīkumi. – FBR, 1934, s. XIV, p. 69.

⁸ Autorius dėkoja prof. M. Rudzītei už vertingus patarimus.